

Градиште у Пајковцу

Остаци утврђењана локалитету названом Градиште смештени су на истоименом купастомврху (583 m), позиционираном на тремеђи атара села Пајковаца, Орашја и Избенице, у јужном делу планине Јухор, на око 15 км западно од Варварина. Локалитет (43.773 N, 21.227 E) данас захвата парцелебр. 558/2 и 559, које су у власништву ЈП „Србијашуме“, и припадају катастарској општини Избеница.⁴⁰ Западне и јужне падине Градишта се стрмо спуштају ка изворишним делу тока Амбаришког потока, леве притоке Каленићке реке. На источној страније Избеничка река, која је у свом горњем делу тока издубила својеврсну клисуру. Приступ утврђењу могућ је само са северне стране, дуж нешто блаже падине, која се превојем Церовик спаја са јухорским залеђем.⁴¹

Прве податке о постојању остатака овог утврђења доноси Милан Ђ. Милићевић који исто лоцира у атару села Пајковца. Он указује на постојање старе „градине“ на Јухору, јужно од Јагодине, поред Девојачке Стене. Утврђење је по народној легенди саградила проклета Јерина. На локалитету је пронађен „један красан буздован с 18 пера“, који је Милићевић предао Народном музеју у Београду.⁴²

Јован Мишковић „развалине старог града“, који носи назив Градиште, убицира на једној чукари изнад Девојачке стене,⁴³ на граници атара села Пајковац и Орашје.⁴⁴ Тодор Бушетић остатака утврђења Градишта смешта у атар села Секурича. Локалитет је прецизно лоциран на 30 m удаљености од Девојачке Стене. Утврђење је

40 Национална инфраструктура геопросторних података (НИГП), Републички геодетски завод : <https://a3.geosrbija.rs/>

41 Topografska karta Kruševac 531-1-4 (Belušić).

42 Милићевић 1876, 180.

43 Топоним Девојачка Стена се односи на карактеристичну геолошку формацију на једној од јужних падина планине Јухора. Исту Ј. Мишковић лоцира изнад села Избенице и описује је као камени одсек релативне висине од 20 m. Локално становништво је приповедало легенду по којој је нека девојка, бежећи од Турака, скочила са стене да не би допала у њихове руке и на тај начин укаљала своју част, тражећи у смрти избалење. У знак сећања на тај догађај велики камени одсек је добио назив Девојачка стена (Мишковић 1885, 53-54). Овај назив је иначе веома раширен на територији не само Србије, већ и Црне Горе и Бугарске.

44 Мишковић 1885, 49.

заузимало простор од 1 h. Између Девојачке Стене и Градишта је пролазио стари пут „којим се ишло из Левча на Варваринско поље у бој“.⁴⁵

Феликс Каниц, крајем 19. века, путујући возом од Београда до Ниша само узгред спомиње постојање римских и средњовековних градова на стрмим падинама Јухора, за које се везују бројне народне легенде.⁴⁶ Испод Јаворице, једног од врхова Јухора, на Девојачкој Стени, бележи се „једна стара грађевина“, чије подизање народ везује за деспотицу Јерину.⁴⁷

Станоје Мијатовић синтетизира дотадашња сазнања о утврђењима у области Темнића и запажа да су углавном грађена на стрмим узвишењима, осим тврђаве у селу Маскаре. „Градови и градићи“ су захватили малу површину од око 1 h. Град на Јухору код Девојачке стене, недалеко од Избенице је имао квадратну основу, са бедемима од 100 m дужине. Утврђења су зидана каменом вађеним и доношеним из ближе околине. Од покретних археолошких артефаката наводе се : стари (најчешће римски) новац, оружје (мачеви, буздовани, врхови стрела), алат од гвожђа (мотике, косе), функционални делови одеће и опреме (мамузе) и „друга гвожђурија“. Поред тога, и на Јухору под Ветрњом (Велики Ветрен) су се почетком 20. века уочавали трагови старог друма „Цара“ Лазара, а који је повезивао Крушевац са Крагујевцем.⁴⁸

Александар Дероко спомиње тврђаву Бачина, на 4 km западно од Варварина (Дероко 1950 : 102). Међутим, како утврђење у Бачини не постоји, свакако се под њим подразумевају остаци утврђеног комплекса код Девојачке Стене.⁴⁹ Археолошким рекогносцирањем области Јухора, јужних делова Кучаја и источног обода Гледићких планина, спроведеним од стране Завичајног музеја у Јагодини у периоду од 1978. до 1984. године, евидентирано је петнаест утврђења. У извештају са рекогносцирања локалитет

45 Бушетић 1903, 498

46 Каниц 1989, 549

47 Каниц 1989, 296

48 Мијатовић 1905, 272-273, 361.

49 Главни разлог који је навео А. Дерока да забележи постојање тврђаве у Бачини је проналазак оставе сребрних гривни у неком „средњовековном граду“ на Јухору током друге половине 19. века. Налаз је у евиденцији Народног музеја у Београду погрешно лоциран у атар села Бачине, иако највероватније потиче са Градишта код Девојачке Стене. Рашковић 2000, 12.



Јухорске зоре

Градиште код Девојачке Стене се смешта у атар села Секурич. Утврђење је захватало плато елипсастиг облика, приступачан само са северне стране. На осталим странама су се налазиле стрме падине. Запажени су делимично очувани делови северозападног бедема утврђења, који су били грађени од цепаног и ломљеног камена везаног кречним малтером. На површини локалитета су прикупљени фрагменти керамике хронолошки опредељени у 6. век, као и један примерак новца византијског цара Јустина II (565-574).⁵⁰

Рекогносцирање атара села Пајковац спровела је и екипа Народног музеја из Крушевца на челу са Душаном Рашковићем марта 2000. године, када су на узвишењу Градиште констатовани остаци утврђења основе у облику издуженог правоугаоника са странама 100 x 80 m. На једном крају тврђаве се налазила кула, уз коју је претпостављено постојање градске капије⁵¹. Приступ утврђењу је био додатно обезбеђен ровом. Градиште је имало добру визуалну контролу дела долине Велике Мораве на истоку, као и већег дела Левча дуж тока Каленићке реке. На површини терена нису констатовани покретни археолошки артефакти, са изузетком фрагмента наруквице од стаклене пасте, пронађеног код претпостављеног главног улаза. Једна од функција утврђења на Градишту је била заштита планинске путне комуникације која је водила од великоморавске долине, покрај цркве Св. Јована у Орашју и Девојачке Стене на Јухору до тврђаве у Секуричу и даље ка Левчу. Могуће је постојање још једног планинског пута који се пео долином Избеничке реке ка Градишту у Пајковцу и водио даље на запад ка Градишту у Опарићу. На основу случајних налаза и општих карактеристика локалитета подизање тврђаве Градиште се смешта удругу половину 4. или 5. век.⁵²

Почетком априла 2019. године извршено је додатно рекогносцирање области јужног Јухора, када су констатовани остаци утврђења на локалитету Градиште у атару села Пајковац. Траса бедема тврђаве прати конфигурацију терена и обухвата заравњени плато на самом врху Градишта. Приступ је био могућ само са северне стране, на којој се, судећи по већој количини расутог камена,

налазила једна кула у функцији заштите главног улаза. Приступ утврђењу је додатно заштићен сувим шанцем. На осталим странама брда су стрме и неприступачне падине. Евидентиран је један део очуваног северозападног бедема, који је изграђен од квалитетно тесаног и ломљеног камена, везаног кречним малтером. По површини терена се спорадично уочавају фрагменти лепа и опеке, што сведочи о постојању грађевина унутар утврђеног комплекса. Примећује се да је леп изразито црвене боје, настале излагањем високој температури, па се може претпоставити да је утврђење страдало у неком великом пожару. Распоред објеката унутар тврђаве на Градишту се не може испратити, због велике количине шута, али и због тога што је читав простор локалитета урастао у готово непроходну шуму глога и трњине. Утврђење има изузетну визуалну контролу долине Велике Мораве у реону од Појата до Поповца на истоку, као и долине Каленићке реке на југозападу. Требало би, такође, истаћи да су приступачни делови локалитета изложени илегалним ископавањима „трагача за благо“, што доводи до његовог додатног девастирања.

Већи број случајних покретних налаза (накит, оруђе и оружје) са Градишта у Пајковцу доспео је у Народни музеј у Крушевцу путем откупа 2007. године.⁵³

У скупини откупљених налаза свакако су најзначајније четири фибуле које припадају различитим типовима. Гвозденалучна фибула са посувраћеном правоугаоном стопом и намотајем, која је делимично фрагментована, јер јој недостаје део игле, има дужину од 6.3 cm.⁵⁴ Друга фибула припада истом типу, нема очувану иглу, и дужине је 5.9 cm. Трећа лучна фибула са посувраћеном правоугаоном стопом и намотајем је такође од гвозђа и недостаје јој игла за причвршћивање. Дужина фибуле је 6.2 cm.⁵⁵

53 Рашковић 2009, 18; Рашковић-Чађеновић 2010, 15.

54 Рашковић 2015, 322.

55 Рашковић - Тошић 2009, 75. На основу типологизације Софије Петковић ове фибуле припадају типу 35 А, тј. лучним фибулама са посувраћеном правоугаоном стопом. Варијанта А има опругу са 5 до 12 навоја са унутрашњом тетивом. Лук им је полукружног, ромбоидног или троугаоног пресека. Стопа је посувраћена и правоугаона, и везана за лук са два до четири навоја. Израђиване су од бронзе, а ретко од гвозђа. Димензије им се крећу од 4 до око 7 cm. Фибуле варијанте А редак су налаз у провинцијама на тлу Србије, и представљају „варварски“ импорт

50 Брмболић 2003, 281, 286-287.

51 У раду се не наводи тачна позиција куле и сувог шанца, као ни њихов облик.

52 Рашковић-Тошић 2009, 70-71



Са Градишта у Пајковцу потиче и један примерак фрагментоване фибуле од гвожђа са ливеним луком правоугаоног пресека, без сачуване игле и њеног држача. Стопа јој је кратка, правоугаона и повијена на горе, са крајем који је спирално увијен. Дужина фибуле је 5.4 cm.⁵⁶

Међу покретним археолошким налазима, који се сврставају у групу функционалних делова одеће, спадају и неколико типова бронзаних копчи које се оквирно могу датovati у рановизантијски период. Првој групи припада једна фрагментована овална копча којој недостаје трн. Предмети оваквог типа су током 6. и 7. века могли бити у употреби и код германских племена. Копче су поседовале најчешће седласт или штитасто обликован трн. Будући да у овом случају располажемо са фрагментованим предметима, крајњи закључци о етничкој припадности носиоца се морају узети са великом дозом резерве.⁵⁷

и везује се за културу Черњахов-Синтана де Муреш. Највећи број ових фибула се хронолошки датује у период од друге половине 3. до друге трећине 4. века. Један гвоздени примерак из гроба са некрополе Виминацијум – Пејине припада хоризонту 4. века. Друга гвоздена фибула са правоугаоном посувраћеном стопом нађена је у кули 19 у Ромулијани и датована је у средину 5. века. Фибуле од гвожђа из Виминацијума и Ромулијане етнички су дефинисане као готске. Petković 2010, 309-311.

56 Рашковић-Тошић 2009, 75-76. Софија Петковић сврстава ову врсту фибула у. Наведени тип са у старијој литератури среће под називом Viminacium-Novae. Фибуле тип 37 варијанта Б су биле у употреби углавном у зони Дунавског лимеса, у провинцијама : Pannonia Prima, Pannonia Secunda, Moesia Prima, Moesia Secunda и Dacia Ripensis. Хронолошки се опредељују у период од друге половине 4. до прве половине 6. века. Веома су редак налаз на просторима северно од реке Дунава, али су бројне у области северног Кавказа, нарочито у Северној Осетији, где се јављају у једном дужем временском периоду од 4. до 9. века, а везују се за Алане, народ индо-иранског порекла. Највероватније су лучне фибуле са правоугаоним држачем игле и спирално увијеним крајем стопе доспеле на просторе Балкана у време сеобе Алана из њихове постојбине на Кавказу у другој половини 4. века. Фибуле типа 37 Б су пронађене током археолошких ископавања некропола Кормадин код Јакова и Бурдељ у зони Виминацијума, и хронолошки се датују у другу половину 5. или сам почетак 6. века. Налаз сличних фибула у Ромулијани је припадао хоризонту краја 4. и почетка 5. века. Важно је напоменути да су фибуле типа 37 Б најчешће пронађене у женским гробовима. Petković 2010, 322-325.

57 Рашковић-Тошић 2009, 75. Примерци који су обликом слични копчама са локалитета Градиште јављају сена археолошким локалитетима у Прахову (Aquis) и Салони, и датују се у 6. век. Једна бронзана овална копча са рановизантијског налазишта

Првој групи би могла припадати и овална копча са плочасто обликованим крајем на ком се налази кружни отвор. Једна овална копча има нешто ужи плочасти завршетак и кружну перфорацију.⁵⁸

Другој групи функционалних делова одеће припадају две четвороугаоне фрагментоване копче без очуваног трна. Једна копча има нешто задебљанију задњу страну.⁵⁹

Градиште у Пајковцу је место налаза десет стрелица различитих облика и величине. Првој групи припадају две тробридне стрелице са фрагментованим трном за усађивање.⁶⁰ Другој групи припада једна делтоидна гвоздена стрелица са очуваним трном за усађивање.⁶¹ У трећу групу би се могле сврстати две делтоидне стрелице са дужим тулцем за усађивање.⁶² У четвртој групи би припадале три стрелице облика пробојца са нешто ширим тулцем и шпицастим врхом кружног пресека.⁶³

Једна фрагментована стрелица са Градишта у Пајковцу се може сврстати у варијанту облика „ластиног репа“, са тулцем за усађивање.⁶⁴ Издужена листолика

Халмирис (Румунија) се хронолошки смешта у период 5-6. века. Nutu 2011, 183.

58 Рашковић-Тошић 2009, 84.

59 Рашковић-Тошић 2009, 75. У потпуности очувана копча из Војке има пређицу сличног облика и потиче из 6. века. Dimitrijević i dr. 1962, 98. Пређица сличне форме са гепидске некрополе на локалитету Кормадин у Јакову је такође датована у прву половину 6. века. Ivanišević-Kazanski 2014, 145-146.

60 Рашковић-Тошић 2009, 75. Тробридне стрелице су често налази са аварских некропола у Карпатском басену и хронолошки се датују у време 6. и 7. век. Csiky 2011, 17. Тробридне стрелице пронађене током археолошких истраживања Салдума на Дунаву се временски опредељене у 6. век и везују се за Аваре. Jeremić 2009, 162.

61 Рашковић-Тошић 2009, 75. Налази овог типа стрелица са локалитета Понтес на Дунаву и Мокрањске стене код Неготина се хронолошки смештају у крај 6. и почетак 7. века. Špehar 2010 : 129.

62 Рашковић-Томић 2009, 75. Аналогије за овај тип проналазимо на рановизантијским локалитетима Инвилито Иблиго, на виминацијумским некрополама из доба Сеобе народа и на Царичином Граду, и све стрелице припадају хоризонту од 5. до 7. века. Špehar 2010, 131.

63 Рашковић-Томић 2009, 75. Налази стрелица овог типа са локалитета Царичин Град припадају периоду 6. века. Špehar 2010, 131.

64 Рашковић-Томић 2009, 75. Током археолошких истраживања аварских некропола у Карпатском басену пронађен је велики број примерака овог типа и хронолошки се датују у време 6. и 7. века. Dobos 2015, 69.



Јухорске зоре

стрелица са тулцем за усађивање по својом карактеристикам је најближа примерцима пронађеним током археолошких ископавања некропола из периода Сеобе народа у ареалу Виминацијума. Овај тип стрелица се оквирно хронолошки датује у раздобље 6. и почетка 7. века.⁶⁵

Покретни археолошки налази сведоче о животу на Градишту у периоду од 4. до 6. века. Разлога за градњу овог утврђења у 4. века свакако је било неколико.

По типологизацији утврђења, које доноси Р. Арсић, Градиште у атару Пајковца би могло припадати касноантичком периоду и категорији *statio* тј. путној станици. Фортификације овог типа обично су заузимале простор од 0.3 до 0.6 h, а ређе око 1 h, и у њима је могла бити смештена посада од 10 до 30 људи. Путне станице су биле лоциране на стратегијским тачкама дуж комуникацијских праваца, на прелазима или у кланцима. У брдско-планинским крајевима се срећу на надморској висини од 180 до 900 m. Једна од битних функција им је била заштита рудника, као и транспорт и прерада руде, и њено складиштење. Грађене су од камена, а ређе уз употребу опеке. Фортификације типа *stationa* јачешће су имале једну до две куле и обзиђе, а основа је била правоугаона или кружна. Време градње наведених утврђења се, на основу пронађених покретних археолошких артефаката, смешта у 3. и 4. век. Битан разлог за њихово подизање је била унутрашња несигурност на просторима Римског царства, проузрокована појавом великог броја пљачкашких и разбојничких дружина (*latrones*), али и варварски упади преко лимеса.⁶⁶

Забележено је значајно присуство разбојника (*latrones*) током касноантичког периода у провинцији Дарданији (*Dardania*),⁶⁷ непосредно на југу и југоистоку од Мезије Прве (*Moesia Prima*), на чијој територији је било утврђење Градиште у Пајковцу.⁶⁸ Пљачкаши, познати и као *latrones Dardaniae*, су често, током друге половине 3. века, нападали трговачке караване, али и пољопривредна имања у близини утврђених путних станица.⁶⁹

65 Рашковић-Тошић 2009, 75. Уп. Bugarski-Ivanišević 2018, 304-305

66 Арсић 2011, 68-70, 71-74.

67 Petrović 200, 12.

68 Марић 2017, 285.

69 Petrović 2007, 12.

Судећи на основу географског положаја главна функција утврђења на локалитету Градиште у Пајковцу била је контрола великоморавске долине на простору између Појата и Поповца на истоку, као и дела средњег тока Каленићке реке ка југозападу и западу. Једна трансверзална путна комуникација је водила из великоморавске долине уз Избеничку реку или поред цркве Св. Јована у Орашју, пењући се уз падине Јухора пролазила је поред Градишта код Девојачке Стене испуштала се ка утврђењима у Секуричу и Опарићу.

Једна од функција утврђења на Градишту је свакако била и заштита рударских и металуршких активности на планини Јухору, о чему сведочи очувана топономастика (Рудиште, Топлик, Платински поток, Шљакиште).⁷⁰

Престанак живљења на локалитету могао би се на основу случајно пронађених археолошких артефаката везати за крај 4. века, и вероватно је у директој вези са аланско-готским пустошењима балканских провинција римске империје. Наиме, 376. године долази до инвазије Хуна на територију Алана и једног дела готских племена северно од доњег тока Дунава, што је проузроковало ланчану реакцију. Огранци Гота, Тервинги (*Tervingi*) и Греутунги (*Greuthungi*), али и један део Алана прелазе на десну обалу Дунава и насељавају се око Марсианопоља. Услед лошег односа источноримских власти са новопридошлим Готима и Аланима долази до побуне, која је кулминирала битком код Хадријанопоља 9. августа 378. године, која је представљала велику готско-аланску победу, у којој је и сам император Валенс (364-378) погинуо.⁷¹ Након победе је већина Гота, којима су се придружили Алани и Хуни, кренула у пустошење балканских провинција царства. Теодосије I (379-395) је 379. године организовао контранапад из свог центра у Солуну (*Thessalonica*), и том приликом су Готи и Алани протерани из долине Вардара, Дарданије и једног дела Мезије Прве.⁷² Њихова пустошења архелоски су потврђена и на простору данашње Србије, на локалитетима : Салдум на Дунаву⁷³ и Зидинац у атару села Добре.⁷⁴

С друге пак стране, присуство

70 Брмболић 2003, 290.

71 Atkinson 2018, 8-11.

72 Mocsy 1974, 340-341.

73 Jeremić 2009, 11, 225.

74 Јеремић 2013, 198.



функционалних делова одеће, а пре свега фибула, које би се могле етнички одредити као аланска, и које су биле саставни део ношње припадница женског пола, наше размишљање може одвести у два правца. Први је да су и жене учествовале у војним походима, а други, који нам се чини вероватнијим, да је део Алана, који су били изузетни коњаници, у другој половини 4. века чинио део посаде утврђења на Јухору.

Присуство Алана, који су чинили елитне коњичке јединице, посведочен је и у писаним изворима из периода владавине цара Грацијана (367-383), када су се борили и против својих сународника.⁷⁵

На касноантичким локалитетима широм Крушевачке котлине и на њеним брдско-планинским ободима се уочава један временски хијатус након осме деценије 4. века. Археолошка ископавања на Конопљари у Читлику (општина Крушевац) током 90-их година 20. века сведоче о паљењу касноантичком насеља, које је временски прецизно датовано примерцима новца цара Валенса пронађеном у лепу једне куће. На Конопљари је откривена велика остава новца која из периода између 365. и 375. године. Остава новца истог временског оквира је откопана и на локалитету у селу Вратари, у области Левча.⁷⁶ На утврђењу Градац у атару Риђевштице, на територији општине Трстеник, јужно од Западне Мораве, такође долази до престанка живљења у периоду након средине друге половине 4. века.⁷⁷

Током прве половине 6. века, у доба цара Јустинијана I (527-565), обнављају се утврђења широм Царства.⁷⁸ О животу на локалитету Градиште у Пајковцу током 6. и на почетку 7. века сведоче случајно откривени покретни археолошки налази.

На могуће присуству Германа, као помоћних војних одреда, у утврђењу Градиште, током рановизантијског периода, указују налази копчи.

Коначни престанак живљења у утврђењу у Пајковцу може се везати за крај 6. или почетак 7. века, када долази до продора Авара и Словена на простор јужно од Дунава и Саве,⁷⁹ што је археолошки

75 Wachrach 1973, 28.

76 Рашковић-Тошић 2009, 70.

77 Видети рад Д. Радисављевића о утврђењу Градац у Риђевштици у овој свесци.

78 Бугарски-Радишић 2016, 91-92.

79 Рашковић-Тошић 2009, 77.

евидентирано страдањем утврђених насеља на територији читавог северног Илирика.

Наше претпоставке о времену градње, разарања и напуштања утврђења Градишта у Пајковцу, изнете у овом раду, могу потврдити само нека будућа систематска археолошка ископавања локалитета.

Јеринин град у Секуричу-Беочићу

Остаци утврђења Јеринин град⁸⁰ (Градац) су смештени на једној планинској греди (373 m), која је дубоко увучена у западно побрђе Јухора. Терен се ка истоку постепено уздиже и превојем је везан за врха Градска коса (570 m). Локалитет захвата парцелу бр. 731, у поседу ЈП „Србијашуме“, а на територији катастарске општине Секурич (43.814 N, 21.214 E).⁸¹ На северној и јужној страни се стрме падине спуштају ка Градском потоку и реци Великој Грачи. Виши делови западне падине су у нешто блажем паду, и на њој је запажено пет вештачки обликованих каскада. Даље на западу литице се окомито завршавају на ушћу Градског потока у Велику Грачу.⁸²

Прве податке о постојању Јерининог града на размеђу Беочина (Беочића) и Секурича налазимо код Ј. Мишковића, који наводи да се у осовној страни Градске косе, источно од селаналазе остаци „некаква зида-града“.⁸³

Т. Бушетић, учитељ из Пољне, даје штуро опис града којисмешта на једну висораван. Утврђење је имало кружни облик, и зидови очуване до 1.5 m висине, а широке до 1 m.⁸⁴

Првиликот археолошког рекогносцирања планине Јухора спроведеног у периоду од 1981. до 1984. године од стране стручњака из Завичајног музеја у Јагодини евидентирано је шест утврђења. На граници атара села Беочић и Секурич, на потесу Јеринин град, су констатовани остаци утврђења смештеног на „заравни језичастог

80 Име Јеринин град уобичајно је у топонимији. Почевши од повезивања легенде за зидање Смедерева и кулука ради подизања истог, мотив се јавља и у локалу, обично у вези утврда на тешко доступном месту. Nikolić 2008, 264-269.

81 Национална инфраструктура геопросторних података (НИГП), Републички геодетски завод: <https://a3.geosrbija.rs/>

82 Topografska karta Kruševac 531-1-4 (Belušić), 1:25000..

83 Мишковић 1885, 49.

84 Бушетић 1903, 498.



Јухорске зоре